

ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНІВ СИНТАКСИСУ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИSTUDY OF SYNTAX TERMS IN THE PROCESS
OF TRAINING UKRAINIAN LANGUAGE TEACHERS

У матеріалі статті автори порушують проблему важливого місця викладання другого розділу граматики сучасної української літературної мови – синтаксису у процесі підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література). Проаналізовано особливості вивчення термінів синтаксису у педагогічних ЗВО, визначено пріоритети у висвітленні синтаксичних явищ. У статті досліджено питання про значення спостереження над трьома одиницями синтаксичного рівня: словосполученням, реченням і складним синтаксичним цілим при вивченні граматики сучасної української літературної мови у закладах вищої освіти.

Характеризовано особливості викладання синтаксичної термінології, описано особливості будови та типології термінів на позначення синтаксичних явищ, які дібрано з мови твору-збірки «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), яка є взірцем українського художнього слова та різнобарв'я словоформ. Статтю створено на авторському дослідженні та одержаних результатах.

Мета роботи – встановити методичні особливості вивчення термінів при опрацюванні матеріалу з синтаксису, виявити характерну для терміна однозначність, коли ним називають словосполучення певного типу, конкретну реченнєву структуру, розкривають диференційні ознаки складних речень з різними типами синтаксичних зв'язків, та довести значення системно-структурного дослідження у вивченні українських лінгвістичних термінів.

Методологія. Сама дисципліна «Сучасна українська літературна мова» є основною формою організації наукового пізнання, адже мета викладання дисципліни – формування у студентів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики явищ української мови; ознайомлення студентів з сучасними синтаксичними течіями. Використано суму методів і принципів дослідження, які застосовано як елементи дисциплінарної методології. Виокремлено, зокрема, емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, узагальнення. Інформація, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок у характеристиці та зіставленні мовних процесів. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо такий програмний результат навчання, наприклад: ПРН – обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації.

У викладанні українського синтаксису, а саме: вивченні закономірностей, що діють у будові мови, велике значення має структурне дослідження.

Наукова новизна. Необхідність опрацьованої теми визначено тому, що в методичці викладання українського синтаксису немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися особливості термінів для відображення трьох синтаксичних одиниць.

Висновки. Вивчення та опис термінологічних процесів у синтаксисі сучасної української літературної мови на заняттях у педагогічних закладах вищої освіти ефективно за допомогою ілюстративних прикладів. Мова художніх, наукових творів, на нашому прикладі праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), – важливий матеріал для диференціації та коментування термінів, що позначають синтаксичні явища. У процесі підготовки майбутніх вчителів української мови викладачі повинні надати матеріал, у тому числі і терміни, з простого і складного синтаксису сучасної української літературної мови, щоб студенти отримали суму знань, яка буде становити основу для вироблення фахових умінь і навиків, та бути основою для знання синтаксичної структури та синтаксичних засобів.

Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у бакалаврів з питань одного з найважливіших розділів граматики – синтаксису.

Ключові слова: терміни синтаксису, простий синтаксис, складний синтаксис, словосполучення, речення, текст.

In the article, the authors raise the issue of the important place of teaching the second chapter of grammar of modern Ukrainian literary language – syntax in the process of preparing bachelors in 014 Secondary Education (Ukrainian language and literature). The peculiarities of studying the terms of syntax in pedagogical Institutions of higher education are analyzed, the priorities in the coverage of syntactic phenomena are determined. The article examines the importance of observing three units of syntactic level: phrases, sentences and complex syntactic wholes in the study of grammar of modern Ukrainian literary language in higher education institutions.

The peculiarities of teaching syntactic terminology are characterized, the peculiarities of structure and typology of terms to denote syntactic phenomena are described, which are selected from the language of the work-collection «Ukrainian folk songs» (compilers: Z. Vasylenko, M. Gordiychuk), which is a model of Ukrainian artistic word and word forms. The article is based on the author's research and the obtained results.

The aim of the work is to establish methodological features of studying terms in syntax processing, to identify unambiguous characteristic of the term, when it is called a phrase of a certain

УДК 811.161.2'37'367.335
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.46>

Чубань Т.В.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Кардаш Л.В.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

type, a specific sentence structure, reveal the differential features of complex sentences with different types of syntactic connections, and prove the value of system-structural research in the study of Ukrainian linguistic terms.

Methodology. The discipline «Modern Ukrainian Literary Language» is the main form of organization of scientific knowledge, because the purpose of teaching the discipline – the formation of students' general and professional competencies, systematized theoretical knowledge about the characteristics of the Ukrainian language; acquaintance of students with modern syntactic currents. The sum of research methods and principles used as elements of disciplinary methodology is used. Empirical methods of scientific research are singled out, in particular: observation, generalization. The information obtained with the help of these methods is the basis for further research in the characterization and comparison of language processes. This is important because in the learning process we form such a program learning outcome, for example: PRE – familiar with the elements of theoretical and experimental (trial) research in the professional field and methods of their implementation.

In the teaching of Ukrainian syntax, namely: the study of patterns that operate in the structure of language, structural research is of great importance.

Scientific novelty. The necessity of the studied topic is determined by the fact that in the methodology of teaching Ukrainian syntax there are not enough broad works that would comprehensively describe the features of terms to reflect the three syntactic units.

Conclusions. The study and description of terminological processes in the syntax of modern Ukrainian literary language in classes in pedagogical institutions of higher education is effective with the help of illustrative examples. The language of artistic and scientific works, on our example of the work «Ukrainian folk songs» (compilers: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), is an important material for differentiation and commenting on terms that denote syntactic phenomena. In the process of training future Ukrainian language teachers should provide material, including terms, on the simple and complex syntax of modern Ukrainian literary language, so that students gain a sum of knowledge that will form the basis for developing professional skills and be the basis for knowledge syntactic structure and syntactic means.

The relevance and importance of the work due to the need to expand the theoretical knowledge base of bachelors on one of the most important sections of grammar – syntax.

Key words: syntax terms, simple syntax, complex syntax, phrases, sentences, text.

Постановка проблеми. Проблема полягає у дослідженні значення емпіричних методів наукового дослідження: спостереження і узагальнення при вивченні термінів синтаксичного ярусу мовної системи, а також у доведенні значення структурного дослідження у вивченні української лінгвістичної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях «Методика викладання української мови» (автори: Коваль Г. П., Суржук Т. Б.) [1] та «Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів» (автори: Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М.) [2] надано відповідно до мети посібників допомоги студентам в оволодінні новими підходами та змістом навчання української мови у ЗЗСО, ефективними способами керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, засоби та форми), новими технологіями навчання та виховання.

Розвиток сучасної мовознавчої науки ставить проблему терміна і термінотворення в розряд актуальних проблем сьогодення.

Навчальні підручники з української мови для студентів ЗВО, що містять граматичні погляди і досягнення філологічної думки останніх років (К. Ф. Шульжук, І. Р. Вихованець, М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук, В. Д. Горяний, О. Д. Пономарів, А. П. Загнітко, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, Н. В. Гуйванюк, В. М. Русанівський та ін.), орієнтують на розв'язання всіх питань, що передбачені робочою програмою дисципліни «Сучасна українська літературна мова».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Готуючи вчителів української мови, важливо навчити їх досконало володіти термінолексикою, а саме, вмінню правильно вживати терміни на позначення синтаксичних одиниць та відповідних словоформ у текстах різних стилів літературної мови, що стане на кінцевому етапі і результатом діяльності студентів як учителів української мови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї роботи є – довести значення змісту матеріалу для викладання та вивчення синтаксичної термінології української мови. Завдання – сприяти оволодінню новими підходами та ефективними способами навчання термінам, роз'яснення чи витлумачення значення терміна – дефініції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ЗВО важливо проаналізувати максимум аспектів лінгвістичних досліджень синтаксичних одиниць, бо вони розкривають проблему варіантності та співвідношення їх, досліджують дериваційний аспект вивчення синтаксичних одиниць, що знаходить своє відображення у термінах. Тому, вивчаючи особливості семантичної будови синтаксичних одиниць аналізуємо їх роль у мові, адже синтаксис вивчає, з одного боку, сукупність синтаксичних одиниць, а з другого – правила функціонування цих одиниць. Студентам доводимо, що фундаментальними поняттями синтаксису є синтаксичні одиниці, а також тісно пов'язані з ними синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, що позначають граматичними термінами.

Реалізація граматико-правописного спрямування викладання української мови у ЗВО є у змісті вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова», а також роль практичних та лабораторних занять у вивченні синтаксичних одиниць, особливості науково-дослідної роботи студентів факультетів з підготовки учителів української мови. У працях з синтаксису описано, що речення і словосполучення є синтаксичними одиницями-конструкціями, а мінімальна синтаксична одиниця функціонує як компонент речення або словосполучення, речення – основна семантична одиниця й найбільша одиниця в мовній системі. Після речення, як найбільшої мовної одиниці, ми залишаємо сферу мови й потрапляємо у сферу мовлення, основним складником якого є текст.

Вивчаючи синтаксис та, відповідно, пояснюючи терміни, доводимо, що в ньому вивчаються

елементи різної складності: словосполучення, прості речення, складні речення і складне синтаксичне ціле, компоненти яких пов'язуються між собою по-різному. Лінгвісти розрізняють зв'язки на рівні слова, словоформ, членів речення і на рівні складових частин складного речення (І. Р. Вихованець, О. С. Мельничук, К. Ф. Шульжук та ін.).

Термін *синтаксис* іншомовного походження. Студентам пояснюють походження терміна *синтаксис*: з грецької мови – побудова, порядок, складання. У давньогрецькій мові слово *синтаксис* означало лад, шикування війська, бойовий порядок військової одиниці. Будучи за походженням військовим найменуванням, слово це стало означати згодом також відповідну за правилами даної мови побудову (лад) фраз, речень [3, с. 4].

Лінгвістичний термін *синтаксис* має значення: 1) певний складник мовної системи, а саме – моделі й закономірності побудови словосполучень, речень, способи їх взаємозв'язку; різновиди, характерні особливості й властивості цих одиниць і под., 2) наука, галузь мовознавства, яка вивчає, досліджує синтаксичний компонент мовної системи, класифікує, описує синтаксичні одиниці, виявляє способи їх компоновки, функції, структуру і под. [4, с. 12–13].

З визначення предмета другого розділу граматики – синтаксису видно, що в ньому вивчаються словосполучення, прості речення, складні речення і складне синтаксичне ціле, складові компоненти яких пов'язуються між собою по-різному. Тому обов'язково вводимо термін *зв'язок*. Тлумачення значень слова *зв'язок* є у третьому томі Словника української мови в 11 томах; серед них граматичне значення: відношення між словами, словосполученнями. Граматичний зв'язок – зв'язок, в який вступають слова, виконуючи роль головних і другорядних членів речення [5, с. 504].

Розрізняють два типи синтаксичних зв'язків: підрядний і сурядний.

Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, суть якого полягає у вказівці на граматичну залежність одного складника від іншого у словосполученні чи реченні, напр.: «*Ой щіт-щіт, ой щіт-щіт, Щітка маленька!*» [6, с. 164].

Сурядний зв'язок – це тип зв'язку, що позначає поєднання двох і більше рівноправних членів словосполучень, чи рівноправних частин у складносурядному реченні, напр.: «*Сніжок іде, метіль мете А з ясної зірки...*» [6, с. 238].

Усі визнають, що *словосполучення* складається не менше ніж з двох повнозначних слів, що воно організується за законами і правилами сполучення слів і їх форм, які властиві даній мові, і що воно виражає єдине, хоча і складне, розчленоване поняття, цілісне значення [7, с. 9], напр.: «*Та зацвіли фіялочки, зацвіли, Цілу гору камінную й закрили*» [6, с. 252]. Словосполучення, яке має

у своєму складі два компоненти, називається *елементарним* (І. Р. Вихованець), якщо членів словосполучення більше, то воно називається *неелементарним*, напр.: «*А тепер я велика, треба мені чоловіка, Ні старого, ні малого, середнього, молодого*» [6, с. 98].

Під час вивчення матеріалу з простого синтаксису розповідають, що є синтаксичний термін *речення*: речення – це типова синтаксична цілість, що об'єктивно існує в мові і мовленні, отже, й у розмовній мові та в розмовному мовленні [8, с. 61], напр.: «*А джміль із бджолою Підпоїли чаплю...*» [6, с. 167].

Із текстів пісень бачимо, що усна чи письмова форма викладу безпосередньо впливає на формально-семантичні співвідношення у системі простого синтаксису, що є доведенням того, що в мовленнєвій практиці спостерігаються взаємовпливи усного розмовного мовлення на писемне і писемного – на усне.

Термін *просте речення* означає таке речення, у якому є одна пара головних членів, або одна граматична основа, напр.: «*Ішли його дівки жати, Йой, йой, йой, йой, йой, йой!*» [6, с. 156]. Щодо ускладнень речень необхідно розтлумачити дані про однорідність, вказати, що всі члени речення можуть мати це явище, наприклад, присудки: «*Чабан вівці зганяє, З усіми ся прощає, Гей, гей, уха-ха, З усіми ся прощає*» [6, с. 107].

У розмовному мовленні, що відображено в українських народних піснях, часто бачимо явища синтаксичної надлишковості, напр.: «*Ой гай, гай, гай, гай зелененький*» [6, с. 98], та є і явища протилежного типу, наприклад, неповноти ситуативного типу чи контекстуальної неповноти.

Тому, *неповне речення* – це таке речення, в структурі якого немає якогось члена, але його можна зрозуміти з контексту чи ситуації мовлення, напр.: «*Коні вороні Порозпродала, А синів-соколів Порозгонила*» [6, с. 24] (із попередніх речень – *Жона*). Якщо для розуміння змісту повідомлення наявні усі члени речення, то таке речення називається *повним*, напр.: «*У неділю рано-пораненьку Проганяє та син свою неньку*» [6, с. 22].

У складі речень українських народних пісень часто є *звертання*, це – слово чи словосполучення, яке не є членом речення, а називає особу, напр.: «*Та й оце ж тобі та, мій синочок, своя воленька робить*» [6, с. 25], рідше метафоризований образ, до кого звертається мовець, напр.: «*Іди, іди, дощику, Зварю тобі борщику В полив'янім горщику!*» [6, с. 275].

Складне речення – це речення, у якому наявні два, напр.: «*А у другім садочку Та й зозуля кувала, А в третьому садочку Мати з сином стояла*» [6, с. 31] і більше предикативні центри, напр.: «*Е-е, дитино, Поїдемо по сіно, А я буду сіно класти, А ти будеш бички пасти!*» [6, с. 259].

Пояснюємо класифікацію складних речень щодо наявності чи відсутності сполучників і сполучних слів, вводячи терміни *сполучникові складні речення*, напр.: «*Ой послала мене мати Зеленого жита жати, А я жита не жала, В борозенці лежала*» [6, с. 158], і *безсполучникові складні речення*, напр.: «*Іди, ненько, тепер ти од мене: Будуть гості сьогодні у мене*» [6, с. 22].

Граматики виділяють третю синтаксичну одиницю – *текст*. Кожен текст, висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних, конкретну інформацію. Передача інформації – це, власне, те, заради чого створюється текст, вважає І. Р. Вихованець [7, с. 164]. Важливою особливістю текстів пісень є стиль мовлення, який являє собою сукупність мовних засобів і прийомів, вибір яких зумовлений змістом, характером і метою пісенного твору. Мета автора тексту пісні – донести до слухача певну інформацію про явища, висловити свою думку. У текстах пісень ми відчуваємо ставлення автора до опису в пісні, автором яких є народ.

Усі терміни на позначення елементів синтаксичної структури стосуються літературної мови, яка виявляється у різних стилях, жанрах мови, в усній і писемній формах.

Висновки і пропозиції. Можемо зробити висновки, що ефективність лекційних і практичних занять з української мови у ЗВО залежить від теоретичного рівня змісту матеріалу, що вивчається, і підбору матеріалу для прикладів, які ілюструють терміни.

Синтаксичний термінологічний матеріал пропонуємо добирати, починаючи від слова *зв'язок*. Потім вивчаємо поетапно терміни на позначення синтаксису, словосполучення, простого речення, складного речення і тексту. Структура занять з української мови у ЗВО та вибір шляхів добору

мовного матеріалу для спостережень у процесі професійної підготовки студентів є сферою для подальших досліджень учених-дидактів.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження ефективності певних методів та можливостей інноваційних технологій навчання у вивченні термінів українського синтаксису, адже синтаксичний ярус організований складно, а тому уможлиблює розгляд трьох синтаксичних одиниць з різних боків і породжує певні аспекти їх дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коваль Г. П., Суржук Т. Б. Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2010. 368 с.
2. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
3. Горбачук В. Т. Синтаксис української літературної мови. Слов'янськ: Б. в., 1995. 28 с.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк: ДонУ, 2007. 294 с.
5. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Том 3. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
6. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ: Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ: Либідь, 1993. 366 с.
8. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ: Наукова думка, 1973. 286 с.